

Intuicje moralne młodych polskich liberałów i konserwatystów

Anna Macko

Akademia Leona Koźmińskiego

Jednym z podstawowych podziałów na scenie politycznej jest podział na liberałów i konserwatystów. Jak pokazują badania Haidta i Grahama (2007) oraz Grahama, Haidta i Noska (2009), liberałowie i konserwatyści różnią się pod względem obszarów zagadnień uznawanych za moralne. Sfera moralności liberałów skupia się na zagadnieniach dotyczących ochrony praw jednostki, natomiast u konserwatystów obejmuje ona głównie (ale nie wyłącznie) zagadnienia związane z łączeniem ludzi w grupy i instytucje. Wyniki takie uzyskiwane są jednak w krajach o długich tradycjach demokratycznych i interesujące jest, czy w Polsce wyniki liberałów i konserwatystów byłyby podobne. Przeprowadzone badanie miało odpowiedzieć na kilka pytań. 1) Czy członkowie różnych młodzieżówek partyjnych – młodzi polscy liberałowie i konserwatyści – rzeczywiście różnią się w wymiarze liberalizm–konserwatyzm? 2) W jakim stopniu sfery moralności osób określających się w Polsce jako liberałowie lub konserwatyści są podobne do moralności liberałów i konserwatystów z krajów o dłuższym doświadczeniu demokracji? 3) Na ile osoby o różnej orientacji politycznej są w stanie odtworzyć rozumowanie moralne swoich ideologicznych przeciwników? Uzyskane wyniki pokazały, że istnieją różnice między członkami różnych młodzieżówek partyjnych w wymiarze liberalizm–konserwatyzm, a także znaczne podobieństwo sfer moralności liberałów i konserwatystów polskich oraz ich odpowiedników z krajów o długim doświadczeniu demokracji. Wyniki pokazały także, że istnieje różnica między liberałami i konserwatystami w trafności odtwarzania rozumowania moralnego ideologicznych przeciwników.

Słowa kluczowe: moralność, orientacje polityczne, teoria podstaw moralnych

Wstęp

Moralność i polityka należą do zagadnień wzbudzających wyjątkowo silne emocje. Choć w potocznym odbiorze polityka, z jej akcentem na skuteczne osiągnięcie celów, wydaje się dość odległa od moralności, te dwa obszary są ze sobą ściślej powiązane niż większość ludzi przypuszcza.

Jednym z podstawowych podziałów na scenie politycznej jest podział na liberałów i konserwatystów. Przyjmuje się, że zasadnicze różnice między nimi koncentrują się na dążeniu tych pierwszych do egalitaryzmu, podczas gdy drudzy wykazują niechęć do zmian i tolerancję wobec

nierówności (Jost, Glaser Kruglanski i Sulloway, 2003). Taki pogląd na konserwatyzm może prowadzić do wniosku, że konserwatyści są mniej moralni niż liberałowie, skoro chętnie akceptują nierówności społeczne i sprzeciwiają się dążeniom równościowym liberałów. Pogląd taki potwierdzałyby częściowo wyniki badań Kohlberga (1984) nad rozwojem moralnym i konserwatyżmem. Wykazały one bowiem, że konserwatyści są bardziej skłonni do konwencjonalnego rozumowania moralnego (opartego na obowiązkach i regulacjach prawnych), podczas gdy liberałowie są bardziej skłonni do postkonwencjonalnego rozumowania moralnego (opartego na prawach i uniwersalnych moralnych zasadach).

Haidt i Graham (2007) uważają, że za powyższe wnioski odpowiada zawężona definicja moralności funkcjonująca w psychologii i innych dziedzinach zajmujących się moralnością. Tradycyjnie przyjmuje się bowiem, że moralność to kwestie szkody, praw czy sprawiedliwości, podczas gdy w wielu kulturach, a także w pewnych

Anna Macko, Katedra Psychologii Ekonomicznej, Akademia Leona Koźmińskiego, ul. Jagiellońska 59, 03-301 Warszawa, e-mail: amacko@kozminski.edu.pl
Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009–2012 jako projekt badawczy (grant MNiSW nr N N106 144837).

grupach społeczeństw zachodnich, moralność to także kwestie lojalności grupowej, szacunku dla autorytetu oraz duchowej i cielesnej czystości. Jeżeli przyjmiemy zredukowaną wersję moralności, liberałowie mogą się jawić jako „bardziej moralni” lub „moralnie rozwinięci”. Jeśli jednak zaakceptujemy szersze rozumienie moralności, obraz znacznie się zmienia.

Graham, Nosek, Haidt, Iyer, Koleva i Ditto (2011) twierdzą, że choć psychologia moralna przeżywa teraz renesans – obserwuje się bowiem ogromny wzrost zainteresowania nią różnych badaczy, psychologów społecznych, neuronaukowców, ekonomistów behawioralnych przedmiot jej zainteresowania wciąż ogranicza się w znacznej mierze do zagadnień szkody/krzywdy oraz sprawiedliwości. Jakie są źródła takiego stanu rzeczy?

Początki psychologii moralności wiążą się z osobą Jeana Piageta i zaproponowaną przez niego ideą, że dzieci w znacznym stopniu raczej tworzą moralność, niż uczą się jej od rodziców czy społeczeństwa. Zdaniem Piageta, najlepsze, co dorośli mogą zrobić, to wycofać się, dając dzieciom więcej autonomii, a wtedy one szybciej osiągną dojrzałość moralną, a szczególnie rozumienie sprawiedliwości. Rozwinięciem myśli Piageta były prace Kohlberga, który doszedł do wniosku, że rozwój moralny jest w zasadzie jednostkowym rozwojem coraz adekwatniejszego rozumowania o sprawiedliwości. Zawężenie moralności do jednego obszaru zostało podważone przez prace Carol Gilligan (1982). Twierdziła ona, że kobiety mają dodatkowo etykę troski/opieki, wynikającą z ich doświadczenia bliskich związków. Po okresie sporów ostatecznie przyjęto, że opieka rzeczywiście jest osobnym obszarem moralności, ale nie jest ona zarezerwowana jedynie dla kobiet. W efekcie pojawiła się definicja moralności obejmująca dwa wskazane przez Kohlberga i Gilligan obszary. Zgodnie z nią moralność to „normatywne sądy dotyczące sprawiedliwości, praw i dobra, odnoszące się do tego, jak ludzie powinni się do siebie odnosić” (Turiel, 1983).

Jak wskazują Haidt i Graham (2007), takie ujęcie moralności – dwa osobne obszary – dobrze pasowało do pojawiającej się wówczas socjobiologicznej idei, zgodnie z którą moralność jest produktem dwóch ewolucyjnych procesów: altruizmu krewniaczego i altruizmu odwzajemnionego (Dawkins, 2007). Oba typy altruizmu dość dobrze pasują, odpowiednio, do etyki troski i etyki sprawiedliwości. Ideą altruizmu krewniaczego jest to, że jesteśmy szczególnie wrażliwi na potrzeby naszych dzieci i bliskich krewnych, nietrudno więc doszukać się tu podobieństwa do etyki troski. Z kolei odwzajemniany altruizm łatwo powiązać ze sprawiedliwością i prawami (*rights*) jako istotą moralności według Kohlberga.

Kolejnym krokiem w szerszym rozumieniu moralności były zastrzeżenia antropologów, którzy wskazywali, że psychologia moralna, taka jaką zajmują się na uniwersytetach, jest psychologią nowoczesnych, kosmopolitycznych przedstawicieli kultury Zachodu i nie obejmuje wielu zagadnień moralnych ważnych w innych kulturach. Jeden z tych badaczy – Richard Shweder (Shweder, Much, Mahapatra i Park 1997) – zaproponował podział zagadnień moralnych na trzy obszary, które nazwał etyką autonomii, etyką wspólnoty i etyką świętości. Etyka autonomii odpowiada tradycyjnemu, opisanemu wcześniej, rozumieniu moralności – wartością w tym obszarze jest jednostka, jej ochrona i prawa. Z kolei w etyce wspólnoty przedmiotem zainteresowania jest grupa – jej stabilność i spójność. W etyce świętości zaś, zakładającej boską obecność w ciele człowieka, przedmiotem zainteresowania jest właściwy, godny sposób życia jednostek, związany z kontrolą swoich cielesnych dążeń i impulsów.

Haidt ze współpracownikami (Haidt i Joseph, 2004, 2007; Haidt i Graham, 2007) rozwinęli teorię Shwedera, proponując pięć podstawowych obszarów zagadnień moralnych: szkodę/opiekę, sprawiedliwość/odwzajemnianie, grupę własną/lojalność, autorytet/szacunek i czystość/świętość. Teoria Haidta i współpracowników (Haidt i Joseph, 2004, 2007; Haidt i Graham, 2007), nazwana Teorią Podstaw Moralnych (*Moral Foundations Theory*) opiera się na trzech podstawowych założeniach.

Po pierwsze, zakłada ona natywistyczne twierdzenie, że selekcja naturalna przygotowała ludzki umysł do łatwego uczenia się dostrzegania i reagowania na (przynajmniej) pięć zestawów wyzwań adaptacyjnych w świecie społecznym. Ludzie musieli w życiu społecznym stawiać czoło różnym wyzwaniom adaptacyjnym i naturalna selekcja preferowała tych, którzy lepiej sobie z nimi radzili, a to przez zauważanie pewnych wzorów i reagowanie na nie w określony sposób. W teorii podstaw moralnych proponuje się pięć takich podstawowych obszarów moralności (fundamentów) i wskazuje na następujące wyzwania adaptacyjne, które mogły te obszary kształtować:

1) Obszar szkody/opieki jest związany z wyzwaniem dotyczącym chronienia i dbania o podatne na zranienie potomstwo i krewnych. Zauważanie cierpienia i wyrządzenia innym szkody oraz posiadanie motywacji do przyznoszenia ulgi w cierpieniu miało duże znaczenie adaptacyjne. Ważną rolę odgrywa tu zdolność empatii.

2) Obszar sprawiedliwości/odwzajemniania, powiązany z wyzwaniem czerpania korzyści ze współpracy z jednostkami, które nie są bliskimi krewnymi. W ramach tego wyzwania adaptacyjne dla jednostek stało się bycie współpracującym, będąc jednocześnie czujnym

i karzącym w stosunku do oszustów. Ważną rolę odgrywają tu takie emocje, jak złość, wdzięczność czy poczucie winy.

3) Obszar grupy własnej/lojalności odwołuje się do wzywania społecznego, jakim jest czerpanie korzyści ze współpracy w grupach większych niż diada, szczególnie w sytuacji konkurowania między grupami o zasoby. Istnienie tego wyzwania uczyniło adaptacyjnym cienie przynależności do grup, przy jednoczesnej czujności i wrogości wobec oszustów, leni, „jeżdżących na gapę” i zdrajców. Ważną rolę odgrywają tu takie emocje, jak duma z przynależności i potępienie zdrajców.

4) Obszar autorytetu/szacunku powiązany z wyzwaniem negocjowania pozycji w hierarchiach społecznych (istniejących w czasie większości ludzkiej i przedludzkiej ewolucji). Adaptacyjne stało się dla jednostek rozpoznawanie oznak statusu i okazywanie właściwego szacunku i poważania w stosunku do stojących wyżej, przy jednoczesnym oferowaniu ochrony i okazywaniu pewnej powściągliwości (*restraint*) w stosunku do podwładnych. Tu ważną rolę odgrywają takie emocje, jak szacunek i strach.

5) Obszar czystości/świętości związany z wyzwaniem unikania śmiertelnych mikrobów i pasożytów, które łatwo mogą się rozprzestrzeniać między ludźmi żyjącymi razem, w dużej bliskości. Konieczność radzenia sobie z tym wyzwaniem sprawiła, że adaptacyjne stało się uważne rejestrowanie kontaktów z ludźmi i potencjalną żywnością w otoczeniu jednostki, czasami odrzucając lub unikając ich/jej. Ten obszar jest odmienny od pozostałych, mając korzenie w naszej fizycznej, a nie społecznej, jak wcześniejsze cztery obszary, naturze. Jednak kiedy już emocja wstrętu wyewoluowała, ludzie zaczęli stosować ją do innych ludzi i grup ze społecznych i symbolicznych powodów.

Druga część teorii – element rozwojowy – zakłada, że z podstawowymi obszarami moralności wiąże się łatwość uczenia się przez dzieci pewnych cnót i trudność uczenia się innych. Otóż niektóre zasady są na tyle łatwe do wyuczenia, że nawet nie wiadomo, czy ktoś musi ich uczyć – np. zasada wet za wet: „Nie uderzaj nikogo pierwszy, ale jak cię ktoś uderzy, oddaj mu”. Inne zasady są tak trudne do wyuczenia, że nie jest pewne, czy da się je wpoić, za pomocą znanych dotąd metod – np. „Jeśli ktoś cię uderzy, nadstaw drugi policzek, z miłością w sercu”. Zarówno rodzice, jak i religie mogą proponować takie zasady, ale najprawdopodobniej dzieci przyswoją je sobie tylko na poziomie deklaracyjnym i nigdy zasady tego typu nie staną się częścią ich intuicyjnej, automatycznej moralności. W ujęciu Haidta i współpracowników w rozwoju moralnym nie chodzi o wykrywanie przez dzieci prawa naturalnego (np. dotyczącego sprawiedliwości i praw, jak

myślał Kohlberg), ale o to, że rozwój moralny jest częścią zwykłej inkulturacji, w trakcie której dziecko stopniowo uczy się rozpoznawania specyficznych wzorów kultury (np. określonych form podziału dóbr), właściwych reakcji na te wzory oraz angażowania się w kulturowo właściwe zachowania.

Wreszcie trzeci element teorii dotyczy kulturowych, historycznych relacji, dlaczego grupy i społeczności różnią się stopniem, w jakim konstruują cnoty, prawa i instytucje, opierając się na każdym z pięciu obszarów. W tej części teorii Haidt i współpracownicy (Haidt i Graham, 2007; Haidt i Joseph, 2004, 2007) odwołują się głównie do prac Tönniesa (2008), Durkheima (2006) i Webera (2002), w których analizowali oni transformacje społeczeństw europejskich ze średniowiecza do nowoczesności. Tönnies tradycyjne wzory relacji społecznych nazywał *Gemeinschaft*, co jest zazwyczaj tłumaczone jako wspólnota, a bardziej bezosobowy system *Gesellschaft*, co jest tłumaczone jako zrzeszenie, społeczeństwo. Historyczne i ponadkulturowe rozpowszechnienie wspólnoty (*Gemeinschaft*) sugeruje, że ta forma powiązań jest w pewnym sensie domyślną (*default*) wersją struktury społecznej. Co więcej, w tej formie struktury społecznej zaszła ludzka ewolucja i stanowi ona kontekst, w którym intuicyjne etyki stały się częścią ludzkiego umysłu.

Socjologowie szukali wyjaśnień tego, co motywuje zmianę w kierunku zrzeszenia/społeczeństwa (*Gesellschaft*) i wspólnym wątkiem jest odwoływanie się do osłabiania ograniczeń społecznych nakładanych na jednostki oraz uprawniania jednostek do podejmowania własnych decyzji. Historyczna współzależność jednostek w tradycyjnych wspólnotach jest osłabiana przez takie czynniki, jak zamożność, mobilność, rozwój technologii i edukacji oraz kulturową różnorodność. Jednostka pod wpływem tych czynników uwalnia się i kształtuje życie według własnych preferencji. Obserwuje się wtedy zmiany we względnej ważności pięciu podstawowych obszarów moralności.

Zmiany te cechują określone prawidłowości. Teoria podstaw moralnych zakłada, że ludzie we wszystkich kulturach rodzą się ze zdolnością do doskonalenia cnót, opierających się na pięciu fundamentach. We wszystkich kulturach ludzie rozwijają cnoty opierające się na dwóch pierwszych obszarach – szkodzie/opiece, sprawiedliwości/odwzajemnianiu, natomiast gdy społeczeństwo staje się coraz bardziej nowoczesne i indywidualistyczne, te dwa obszary moralności w życiu codziennym (oraz moralnej i politycznej filozofii) stają się jeszcze ważniejsze, podczas gdy grupa własna/lojalność, autorytet/szacunek i czystość/świętość tracą na ważności. Powyższe obserwacje skłoniły Haidta i Grahama (2007) do określenia

obszarów szkody i sprawiedliwości obszarami nowoczesnymi, a obszarów lojalności, autorytetu i czystości – tradycyjnymi.

Jak podkreślają Haidt i Graham (2007), konflikt między nowoczesną i tradycyjną moralnością jest w rzeczywistości konfliktem między moralnością opartą głównie (ale nie wyłącznie) na dwóch obszarach a moralnością wyraźnie opartą na pięciu obszarach. Podobny podział dotyczy konfliktu między moralnością liberalną i konserwatywną, choć należy pamiętać, że orientacje polityczne są często skomplikowane i wielowymiarowe. Np. wiele grup „zielonych” (w zasadzie liberałów, przynajmniej obyczajowo) wydaje się tworzyć swoją moralność w oparciu o pojęcia czystości odnoszone do Ziemi i jej ekosystemów. Zatem wydaje się, że nie ma dobrego, prostego podziału, który by bez zastrzeżeń różnicował liberałów i konserwatystów, ale podział na moralność składającą się z dwu vs. pięciu obszarów tematycznych wydaje się dobrym punktem wyjścia.

Wyniki dużych badań prowadzonych przez internet (Haidt i Graham, 2007; Graham, Haidt i Nosek, 2009; Graham, Nosek i Haidt, 2009) pokazały, że osoby określające swoją orientację polityczną jako konserwatywną uznają zagadnienia związane z lojalnością grupową, szacunkiem dla autorytetu oraz czystością za ważniejsze dla sądów moralnych niż określające siebie jako liberałowie. Liberałowie z kolei uznają zagadnienia związane ze szkodą, sprawiedliwością, prawami jednostki za najważniejsze dla ocen moralnych. Podobne wyniki uzyskano na próbie studentów holenderskich (van Leeuwen i Park, 2009).

Różnice te mają istotne konsekwencje. W sytuacji spornej – ocenie np. kontrowersyjnego działania – obie strony konfliktu, motywowane intuicjami moralnymi pochodzącymi z różnych podstaw, mogą dojść do odmiennych ocen, a nawet przypisywać drugiej stronie nietrafną, niemoralną motywację leżącą u podstaw takiej właśnie oceny. Dobrym przykładem może tu być problem związków jednopłciowych. Liberałowie uważają, że za stanowiskiem konserwatystów stoi jawna niesprawiedliwość i łamanie praw jednostki, nie biorąc zupełnie pod uwagę tego, że dla konserwatystów takie związki naruszają ważną dla nich moralnie sferę czystości i struktury społecznej.

Powyższy przykład jest tylko jednym z wielu przykładów potwierdzających istnienie poważnych trudności w porozumieniu się liberałów i konserwatystów. Graham, Nosek i Haidt (2009) w jednym z badań sprawdzali, jak trafnie liberałowie i konserwatyści postrzegają różnice w rozumowaniu moralnym liberałów i konserwatystów. Czy obie strony robią to na podobnym poziomie trafności, czy też któraś ze stron lepiej rozumie – i jest w stanie

odtworzyć – moralne intuicje przeciwników, a co za tym idzie lepiej odtworzyć rzeczywiste różnice między liberałami i konserwatystami. Jak pokazały wyniki, obie strony miały skłonność do popełniania błędów, odtwarzając moralne priorytety osób o odmiennej orientacji politycznej. Jednak wyniki konserwatystów były znacznie bliższe rzeczywistości niż wyniki liberałów.

Jak już wspomniano, orientacje polityczne są często skomplikowane i wielowymiarowe. Istnieje wiele nurtów liberalizmu i konserwatyzmu (por. np. Rau, 2000). Jednak w Stanach Zjednoczonych, mimo wspomnianej różnorodności, jak twierdzi Jost (2006), prosty podział na jednowymiarowym spektrum od lewicy do prawicy lub od liberalizmu do konserwatyzmu działa zadziwiająco dobrze w porządkowaniu orientacji i postaw politycznych. Amerykanie bez oporów określają się jako liberałowie lub konserwatyści, zazwyczaj jednak bez specyfikowania obszarów – społecznego i ekonomicznego. Dlatego można np. z faktu głosowania na określoną partię wywnioskować, jakie poglądy polityczne ma dana osoba. Osoby o poglądach lewicowych głosują na postrzeganą jako liberalną Partię Demokratyczną, osoby zaś o poglądach prawicowych na uznawaną za konserwatywną Partię Republikańską.

W przypadku Polski, ze względu m.in. na historię, kwestie identyfikacji ideologicznej są jeszcze bardziej skomplikowane. Po pierwsze, po II wojnie światowej grupy tradycyjnie związane z konserwatywnymi poglądami, właściciele ziemscy i przemysłowcy, zostały albo zniszczone fizycznie albo ograbione i zepchnięte na margines funkcjonowania społecznego. Istniały oczywiście osoby o poglądach konserwatywnych, ale w oficjalnym życiu politycznym ich obecność nie była zaznaczona. Po drugie, podział po zmianie ustroju na postkomunistów i post-solidarnościowców nie bardzo odpowiadał tradycyjnemu podziałowi na lewicę i prawicę, podobnie jak pojawiający się później podział na Polskę liberalną i Polskę solidarną. Dodatkowo polską scenę polityczną po 1989 roku cechowała duża niestabilność – pojawiające się i znikające ugrupowania polityczne, których deklaracje ideologiczne często nie szły w parze z działaniami. Z pewnością nie sprzyjało to kształtowaniu się klarownego pojęcia liberalizmu i konserwatyzmu.

W efekcie deklaracje i zachowania głównych partii politycznych w Polsce są dalekie od jednoznaczności w stosunku do orientacji liberalnej i konserwatywnej. Sojusz Lewicy Demokratycznej, pozycjonujący się na nowoczesną lewicę, swoje poglądy polityczne określa jako: socjaldemokracja, socjalliberalizm, poglądy gospodarcze zaś: społeczna gospodarka rynkowa i państwo opiekuńcze. W parlamencie Unii Europejskiej działa

w grupie Postępowego Sojuszu Socjalistów i Demokratów. Platforma Obywatelska, pozycjonująca się na partię konserwatywno-liberalną, swoje poglądy polityczne określa jako: konserwatywny liberalizm, neoliberalizm, chrześcijańska demokracja, zaś podglądy gospodarcze – konserwatywny liberalizm. W parlamencie Unii Europejskiej jest członkiem Europejskiej Partii Ludowej, określającej swe poglądy jako liberalny konserwatyzm, chrześcijańską demokrację. Prawo i Sprawiedliwość, pozycjonujące się na partię konserwatywną, swoje poglądy polityczne określa jako: neokonserwatyzm, chrześcijańska demokracja, poglądy gospodarcze zaś jako: solidaryzm, społeczną gospodarkę rynkową. W parlamencie Unii Europejskiej jest członkiem Sojuszu Europejskich Konserwatystów i Reformatorów. Tak więc partie o odmiennym rodowodzie (postkomuniści vs. postsolidarnościowcy) – SLD i PiS – cechuje na poziomie deklaratywnym spore podobieństwo w poglądach na sprawy gospodarcze. Z drugiej strony, np. w przypadku głosowania nad jednorazową zapomogą z tytułu urodzenia dziecka (zwaną becikowym) większość zwolenników państwa opiekuńczego była przeciw, partia zaś określająca się jako liberalna głosowała za przyjęciem becikowego. Innym przykładem niespójności deklaracji i zachowania jest fakt, że za czasów rządów partii deklarującej się jako liberalna nie daje się dostrzec liberalizacji życia gospodarczego. Wskazuje na to chociażby fakt, że nie poprawia się bardzo kiepska pozycja Polski w światowych rankingach wrogości systemu podatkowego wobec firm, łatwości zakładania firm, łatwości prowadzenia biznesu czy chociażby uzyskiwania pozwoleń budowlanych. Przykłady te ilustrują, jak trudno jednoznacznie określić, kto jest w Polsce liberałem, a kto konserwatystą.

Zresztą samo rozróżnienie liberalizm–konserwatyzm jest w Polsce, tak w języku potocznym, jak i wśród badaczy, rzadziej używane przy określeniu orientacji politycznych. Używa się raczej przeciwstawienia lewica–prawica (Boski, 1993; Skarżyńska, 2005). W krajach zachodnich wymiary liberalizm–konserwatyzm i lewica–prawica są przy tym często uznawane za synonimy, podczas gdy w Polsce pojęcia te są synonimami jedynie częściowo. Wyniki (np. Golec, 2001) pokazują, że w Polsce, tak jak w krajach zachodnich, za konserwatywne (prawicowe) uznaje się poglądy prawicowe w sferze tożsamościowej (obyczajowej, kulturowej). Odmiennie jednak niż w krajach zachodnich, polskich konserwatystów w sferze ekonomicznej cechują często poglądy lewicowe. Do podobnych wniosków prowadzą wyniki badań Kossowskiej i van Hiela (2003) oraz van Hiela i Kossowskiej (2007).

Wbrew przytoczanemu powyżej krótkiemu opisowi zamieszania wynikającego ze specyficznych doświadczeń

historycznych oraz rozbieżnościom między deklaracjami i praktyką działania osób publicznie identyfikujących się z określonymi orientacjami politycznymi, można jednak oczekiwać się, że funkcjonujące etykiety liberalizmu i konserwatyzmu uzyskały pewne stabilne znaczenie, niezbędne dla procesu samoidentyfikacji na bazie wymiaru liberalizm–konserwatyzm. W szczególności może to dotyczyć grupy członków młodzieżowych organizacji partyjnych. Są to ludzie młodzi, raczej niepamiętający wcześniejszego ustroju, a jednocześnie – można przypuszczać – interesujący się tematyką polityczną i posiadający pewną wiedzę w tej dziedzinie. Fakt angażowania się w organizacjach powiązanych z określoną ideologiczną charakterystyką sugeruje identyfikację z tą ideologią.

Postawiono w związku z tym trzy pytania badawcze.

1. Czy rzeczywiście między członkami różnych młodzieżówek istnieją różnice w poglądach na wymiarze liberalizm–konserwatyzm?

2. W jakim stopniu osoby określające się w Polsce jako liberałowie lub konserwatyści są podobni do liberałów i konserwatystów z krajów ze znacznie dłuższymi doświadczeniami demokracji, a w szczególności czy w Polsce, podobnie jak w Stanach Zjednoczonych, liberałowie będą kłaść większy niż konserwatyści nacisk na obszary „indywidualizacyjne” (szkodę i sprawiedliwość), a konserwatyści większy nacisk niż liberałowie na obszary „łączące” (lojalność, autorytet i czystość)?

3. Jak dobrze osoby o określonej orientacji politycznej są w stanie odtworzyć rozumowanie moralne swoich ideologicznych przeciwników?

Poszukując odpowiedzi na powyższe pytania, sformułowano dwie hipotezy badawcze.

H1: W swoim rozumowaniu moralnym liberałowie będą kłaść większy nacisk na obszary „indywidualizacyjne” (szkodę i sprawiedliwość), podczas gdy konserwatyści będą kłaść większy nacisk na obszary „łączące” (lojalność, autorytet, czystość).

Jeśli przyjąć sugestię Josta (2006), zgodnie z którą samoidentyfikacja orientacji politycznej dotyczy zazwyczaj sfery obyczajowej, różnice między liberałami i konserwatystami, jakie uzyskiwał Haidt, powinny się ujawniać głównie wtedy, gdy orientacja polityczna dotyczy wymiaru obyczajowo-kulturowego. Zgodnie z tym postawiona hipoteza odnosi się przede wszystkim do identyfikacji w obszarze konserwatyzmu obyczajowego.

Po drugie, zakładając podobieństwo rozumienia pojęć liberalizm i konserwatyzm wśród respondentów amerykańskich i polskich, identyfikacja na tym wymiarze powinna prowadzić do podobnych skutków w grupie Amerykanów i Polaków. Należy się więc spodziewać, że wyniki dotyczące odtwarzania rozumowania moralnego

ideologicznych przeciwników w polskiej próbie będą podobne do wyników Amerykanów.

Zatem druga hipoteza brzmi:

H2: Konserwatyści będą popełniać mniejsze błędy przy odtwarzaniu rozumowania moralnego liberałów niż liberałowie przy odtwarzaniu rozumowania moralnego konserwatystów.

Metoda

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 78 członków warszawskich młodzieżówek trzech największych partii: SLD ($N = 28$), PiS ($N = 27$) i PO ($N = 23$). Średnia wieku wynosiła $M = 21,5$; $SD = 3,12$, trzy osoby nie udzieliły informacji o wieku. Wśród nich było 26 kobiet i 50 mężczyzn, 2 osoby nie udzieliły odpowiedzi na pytanie o płeć. Z analiz zostało wyłączonych 10 osób (5 z SLD, 3 z PO i 2 z PiS) z powodu ich odpowiedzi na pytania filtrujące z Kwestionariusza Podstaw Moralnych (MFQ – *Moral Foundation Questionnaire*).

Procedura

Osoby badane poproszono w marcu i w czerwcu 2011 roku o wypełnienie ankiety w siedzibach swoich organizacji, przy okazji odbywających się planowo spotkań ich członków. W przypadku młodzieżówki SLD i PiS dane były zbierane podczas dwóch spotkań (jedno w marcu, drugie w czerwcu), natomiast w przypadku młodzieżówki PO w trakcie jednego spotkania (w czerwcu).

Miary

Orientacja polityczna. W badaniu użyłam trzech wskaźników orientacji politycznej.

1) Przynależność do określonej młodzieżowej organizacji partyjnej. Założyłam, że w zdecydowanej większości członków SLD i PO cechują poglądy liberalne, członków PiS zaś poglądy konserwatywne, więc można przyjąć, że członkowie młodzieżówek SLD i PO to liberałowie, a członkowie młodzieżówki PiS to konserwatyści.

2) Drugim wskaźnikiem była samoocena własnych poglądów na 7-stopniowej skali, w której 1 oznaczało zdecydowanie liberalne, 4 – centrowe, a 7 – zdecydowanie konserwatywne poglądy.

Ostatecznie zmienna poglądy polityczne w oparciu o samoocenę przyjmowała trzy poziomy. Odpowiedzi osób w jakimkolwiek stopniu określających swoje poglądy jako liberalne – odpowiedzi od 1 do 3 – przypisano do grupy liberałów, natomiast odpowiedzi osób w jakimkolwiek stopniu określających swoje poglądy jako konserwatywne – wskazania od 5 do 7 – zaliczono do konserwatystów. Ze względu na przewidywaną małą liczebność

próby nie planowano traktowania w analizach statystycznych tej zmiennej jako ciągłej. W badaniu zdecydowałam się na użycie dychotomii liberalizm–konserwatyzm na określenie orientacji politycznej. Jest to z pewnością wśród polskich badaczy określenie rzadsze niż lewica–prawica, lecz było już stosowane w badaniach na polskiej próbie przez Golec (2001). Co prawda przypuszczalnie pojawiłyby się pewne różnice w identyfikacji orientacji politycznej, gdyby zamiast liberalne–konserwatywne użyto określenia lewicowe–prawicowe. Pamięając jednak, że przynajmniej w sferze obyczajowej także w Polsce pojęcia liberalizm i konserwatyzm funkcjonują w bardzo zbliżonym znaczeniu oraz że ludzie, myśląc o określeniu swoich poglądów politycznych, raczej odwołują się do aspektu obyczajowego, spodziewałabym się znacznego podobieństwa niezależnie od używanych terminów.

3) Trzecim wskaźnikiem była orientacja polityczna oparta na wynikach kwestionariusza – Skali Prawicowego i Lewicowego Ekstremizmu autorstwa Urszuli Jakubowskiej (2005). Kwestionariusz ten składa się z par twierdzeń, z których jedno reprezentuje poglądy liberalne (lewicowe), a drugie konserwatywne (prawicowe), umieszczonych na biegunach 7-stopniowej skali. Zadaniem osób badanych jest określenie, z którym twierdzeniem z danej pary osoba się bardziej zgadza. Środek skali oznacza zgadzanie się w równym stopniu z oboma twierdzeniami. Dziewięć pozycji mierzy liberalizm–konserwatyzm obyczajowy, a siedem ekonomiczny. Poziom liberalizmu–konserwatyzmu obyczajowego to średnia arytmetyczna z dziewięciu pytań, a liberalizmu–konserwatyzmu ekonomicznego z siedmiu pytań. Średnia poniżej 4 oznaczała orientację liberalną, dokładnie 4 – orientację umiarkowaną centrową, a powyżej 4 konserwatywną. Współczynnik α Cronbacha dla konserwatyzmu obyczajowego wynosił 0,78, a dla konserwatyzmu ekonomicznego 0,85. Korelacja między deklarowaną orientacją polityczną: liberalizmem–konserwatyzmem a konserwatyzmem obyczajowym była istotna i wynosiła $r = 0,8$ ($p < 0,001$), natomiast między deklarowaną orientacją a konserwatyzmem ekonomicznym była nieistotna: $r = 0,05$. Nieskorelowane okazały się także liberalizm–konserwatyzm obyczajowy i liberalizm–konserwatyzm ekonomiczny: $r = 0,098$.

Intuicje moralne. Do pomiaru intuicji moralnych wykorzystałam Kwestionariusz Podstaw Moralnych (MFQ), autorstwa Jonathana Haidta, Jessego Grahama i Briana Noska przetłumaczony na język polski przez Agatę Basek, Annę Hoszcz i Annę Macko¹ (Załącznik 1). Mierzy on przekonania moralne w pięciu obszarach szkody/opieki, sprawiedliwości/odwzajemniania, własnej grupy/lo-

jalności, autorytetu/szacunku oraz czystości/ świętości. Kwestionariusz ten składa się z dwóch części, każda zawiera 16 pozycji. Pierwsza część mierzy intuicje moralne osoby poprzez deklarowaną ważność moralną (MR – *Moral Relevance*) pięciu wymienionych obszarów zagadnień moralnych. Osoby oceniają na 6-stopniowej skali (od *w ogóle nie biorę tego pod uwagę* do *zwracam na to szczególną uwagę*), w jakim stopniu, przy decydowaniu o tym, czy coś jest dobre, czy złe, biorą pod uwagę różne kwestie, np. „Czy ktoś ucierpiał emocjonalnie, czy nie”, „Czy ktoś był traktowany inaczej niż inni, czy nie”. Druga część z kolei mierzy intuicje moralne poprzez oceny moralne (MJ – *Moral Judgment*). Badani oceniają, ponownie na 6-stopniowej skali (od *zdecydowanie się nie zgadzam* do *zdecydowanie się zgadzam*), w jakim stopniu zgadzają się z różnymi twierdzeniami, np. „Zabicie człowieka nigdy nie może być rzeczą słuszną/uzasadnione” lub „Kobiety i mężczyźni mają do odegrania w społeczeństwie odmienne role”. Na każdy z pięciu obszarów przypada po trzy pytania w pierwszej i drugiej części Kwestionariusza. Ważność danego obszaru mierzona jest średnią z sześciu odpowiedzi. W obu częściach zawarte jest pytanie służące do selekcji jakości udzielanych odpowiedzi. W części mierzącej ważność moralną jest to pytanie o to, czy w ocenach, czy coś jest dobre, czy złe, ktoś bierze pod uwagę „Czy ktoś był dobry z matematyki, czy nie”. Odpowiedzi osób, które deklarują, że biorą ten czynnik pod uwagę w jakimkolwiek stopniu (trzy ostatnie odpowiedzi z 6-punktowej skali), nie są uwzględniane w analizach. Podobnie w części badającej oceny moralne, osoby, które nie zgadzają się z twierdzeniem, że „Lepiej jest czynić dobro niż zło” (trzy pierwsze odpowiedzi z 6-punktowej skali), są wyłączone z analiz.

Ostatecznym wskaźnikiem ważności danej tematyki moralnej (szkody/troski, sprawiedliwości/wzajemności, własnej grupy/lojalności, autorytetu/szacunku, czystości/świętości) był uśredniony wynik dla danego obszaru, uzyskiwany z odpowiedzi na sześć pytań – trzy z części Ważność Moralna i trzy z części Oceny Moralne. Wyniki mogły przyjmować wartości od 0 do 5. Współczynniki α Cronbacha dla poszczególnych obszarów moralności wynoszą: szkoda – 0,79, sprawiedliwość – 0,45 (po usunięciu pozycji „Uważam, że z moralnego punktu widzenia to niewłaściwe, że dzieci bogatych rodziców dziedziczą dużo pieniędzy, podczas gdy dzieci biednych rodziców nie dziedziczą nic” – 0,61), lojalność – 0,60, autorytet – 0,60 i czystość – 0,67. Wyniki – średnie – dla sfery sprawiedliwości nie różniły się istotnie po odjęciu pytania obniżającego wartość współczynnika α Cronbacha, są więc prezentowane wyniki dla średniej z sześciu pytań. Współczynniki te nie są wysokie, lecz podobne wartości,

w znacznie liczniejszych próbach, uzyskiwał także Graham (Graham, Nosek, Haidt, Iyer, Koleva i Ditto, 2011), odpowiednio – szkoda: $\alpha = 0,69$, sprawiedliwość: $\alpha = 0,65$, lojalność: $\alpha = 0,71$, czystość: $\alpha = 0,84$.

Trafność przewidywania rozumowania moralnego (intuicji moralnych) osób o odmiennej orientacji politycznej. Po wypełnieniu Kwestionariusza Podstaw Moralnych (MFQ) i Skali Prawicowego–Lewicowego Ekstremizmu, badani odpowiadali na pytania z Kwestionariusza Podstaw Moralnych, tak jak, ich zdaniem, odpowiedziałyby na te pytania osoba o odmiennej od ich własnej orientacji politycznej. Ze względów organizacyjnych część trzecia nie mogła być przeprowadzana po poznaniu deklarowanej orientacji politycznej badanych, więc instrukcja była zgodna z przyjętymi założeniami odnośnie do orientacji politycznej członków poszczególnych młodzieżówek. Jak stwierdziłam wcześniej, przyjęłam, że członkowie młodzieżówek SLD i PO będą, w większości, charakteryzować się liberalną, zaś członkowie młodzieżówki PiS konserwatywną orientacją polityczną. Członkowie młodzieżówki SLD i PO otrzymali w związku z tym instrukcję, by odpowiadali, tak jak zrobiłby to, ich zdaniem, „typowy konserwatysta”, a członkowie młodzieżówki PiS, tak jak zrobiłby to „typowy liberał”.

Wskaźnikiem trafności przewidywania intuicji moralnych ideologicznych przeciwników była różnica między wartościami rzeczywiście uzyskiwanymi przez liberałów i konserwatystów w kwestionariuszu MFQ a wartościami przypisywanymi im przez przeciwników politycznych, gdy wypełniali oni kwestionariusz jako „typowy konserwatysta” lub „typowy liberał”. Im mniejsza różnica, tym lepsze odtwarzanie rozumowania moralnego przeciwnej strony.

Wyniki

Orientacje polityczne badanych

Z grupy 68 badanych, pięć osób nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o swoje poglądy polityczne na skali liberalizmu–konserwatyzmu. Jak pokazuje Tabela 1, wyraźna mniejszość badanych zadeklarowała poglądy centrowe. Większość określiła się jako liberałowie bądź konserwatysty. Zgodnie z zakładanym kierunkiem, członkowie młodzieżówki SLD oraz PO wyraźnie identyfikują się z poglądami liberalnymi. Z kolei większość członków z młodzieżówki PiS deklaruje poglądy konserwatywne.

Podobnie wygląda rozkład dla poszczególnych partii, gdy chodzi o poglądy mierzone kwestionariuszem Urszuli Jakubowskiej na wymiarze obyczajowym. Jak pokazuje Tabela 2, większość członków młodzieżówki PiS okazała się konserwatystami obyczajowymi, podczas gdy wszyscy

członkowie SLD i niemal wszyscy członkowie PO okazali się obyczajowymi liberałami. Badani byli klasyfikowani jako liberałowie, centrum lub konserwatyści w zależności od średniej arytmetycznej uzyskanej z dziewięciu pytań na 7-stopniowej skali, w której wyniki poniżej 4 oznaczały poglądy liberalne (lewicowe), a wyniki powyżej 4 oznaczały poglądy konserwatywne (prawicowe), natomiast średnia równa 4 oznaczała orientację centrum.

Z kolei, gdy chodzi o wymiar ekonomiczny, większość członków młodzieżówki PiS i SLD okazała się liberałami ekonomicznymi, podczas gdy większość członków młodzieżówki PO okazała się konserwatystami ekonomicznymi. Klasyfikacja na tym wymiarze opierała się na tej samej regule, co w przypadku liberalizmu–konserwatyizmu obyczajowego. Średnia arytmetyczna z siedmiu pytań na 7-stopniowej skali poniżej 4 oznaczała orientację liberalną (lewicową), średnia powyżej 4 zaś orientację konserwatywną (prawicową).

Tabela 1.

Deklarowane poglądy polityczne członków młodzieżówek partyjnych

	Liberalne	Centrum	Konserwatywne	
PiS	2	4	17	23
PO	10	4	3	17
SLD	22	1	0	23
Ogół	34	9	20	63

Tabela 2.

Poglądy polityczne w sferze obyczajowej członków młodzieżówek partyjnych

	Liberalizm obyczajowy	Centrum	Konserwatyzm obyczajowy	
PiS	7	1	17	25
PO	18	0	1	19
SLD	22	0	0	22
Ogół	47	1	18	66

Tabela 3.

Poglądy polityczne w sferze ekonomicznej członków młodzieżówek partyjnych

	Liberalizm ekonomiczny	Centrum	Konserwatyzm ekonomiczny	
PiS	18	0	6	24
PO	3	1	14	18
SLD	20	2	1	23
Ogół	41	3	21	65

Zestawienie Tabel 1, 2 i 3 pokazuje, że liberalizm obyczajowy mierzony skalą Urszuli Jakubowskiej dość dobrze koresponduje z własnymi deklaracjami poglądów politycznych. Nie jest tak natomiast w przypadku liberalizmu ekonomicznego. O ile spośród 20 osób określających swe poglądy jako konserwatywne 14 okazało się także konserwatystami obyczajowymi według wyników kwestionariusza Urszuli Jakubowskiej, o tyle tylko 13 z nich okazało się liberałami ekonomicznymi. Dodatkowo, spośród 33 osób określających swe poglądy jako liberalne, 10 okazało się konserwatystami ekonomicznymi.

Intuicje moralne liberałów i konserwatystów

Rysunki 1–4 pokazują ważność pięciu różnych sfer moralności dla grup wyróżnionych ze względu na przynależność do określonej młodzieżówki partyjnej (Rysunek 1) oraz ze względu na liberalizm–konserwatyzm wyróżniony na podstawie własnej deklaracji (Rysunek 2) oraz odpowiedzi Skali Prawicowego i Lewicowego Ekstremizmu w sprawach obyczajowych (Tabela 3) i ekonomicznych (Tabela 4).

Jak widać na Rysunku 1, profil członków młodzieżówki SLD ma wyraźnie zaznaczony podział – dwa obszary wyraźnie ważniejsze (szkody i sprawiedliwości) i trzy wyraźnie mniej ważne (lojalności, autorytetu i czystości). Podział taki odpowiada wynikom liberałów, uzyskiwanym w badaniach Haidta i Grahama (2007). Z kolei profil członków młodzieżówki PiS odpowiada wynikom konserwatystów w badaniach Haidta i Grahama (2007). Zaobserwowane różnice są istotne statystycznie w przypadku czterech obszarów moralności, wyjątkiem jest obszar sprawiedliwość/wzajemność, wyraźnie ważny dla wszystkich, niezależnie od poglądów (odpowiednio dla szkody: $F(2, 63) = 7,35$; $p = 0,001$; $\eta^2 = 0,19$; lojalności: $F(2, 61) = 10,33$; $p = 0,0001$; $\eta^2 = 0,19$; autorytetu: $F(2,62) = 7,84$; $p = 0,001$; $\eta^2 = 0,20$ i czystości: $F(2, 61) = 9,51$; $p = 0,0002$; $\eta^2 = 0,24$). Test *post hoc* Tuckeya ujawnił, że w obszarze szkody różnice między PiS a SLD są istotne statystycznie ($p = 0,009$). Obszar szkody jest dla członków młodzieżówki PiS wyraźnie mniej ważny niż dla członków młodzieżówki SLD. Z kolei kwestie lojalności, autorytetu i czystości są wyraźnie ważniejsze dla członków młodzieżówki PiS niż młodzieżówki SLD, *RiR* Tuckeya $p = 0,001$ dla obszaru lojalności, $p = 0,002$ dla obszaru autorytetu oraz $p = 0,012$ dla obszaru czystości. Wyniki członków młodzieżówki PO różniły się istotnie od wyników członków młodzieżówki PiS – *RiR* Tuckeya odpowiednio dla obszaru: lojalności $p = 0,001$; autorytetu $p = 0,006$ oraz czystości $p = 0,0004$, lecz nie różniły się od wyników członków młodzieżówki SLD. Profile członków młodzieżówki PO są w obszarze szkody podobne do

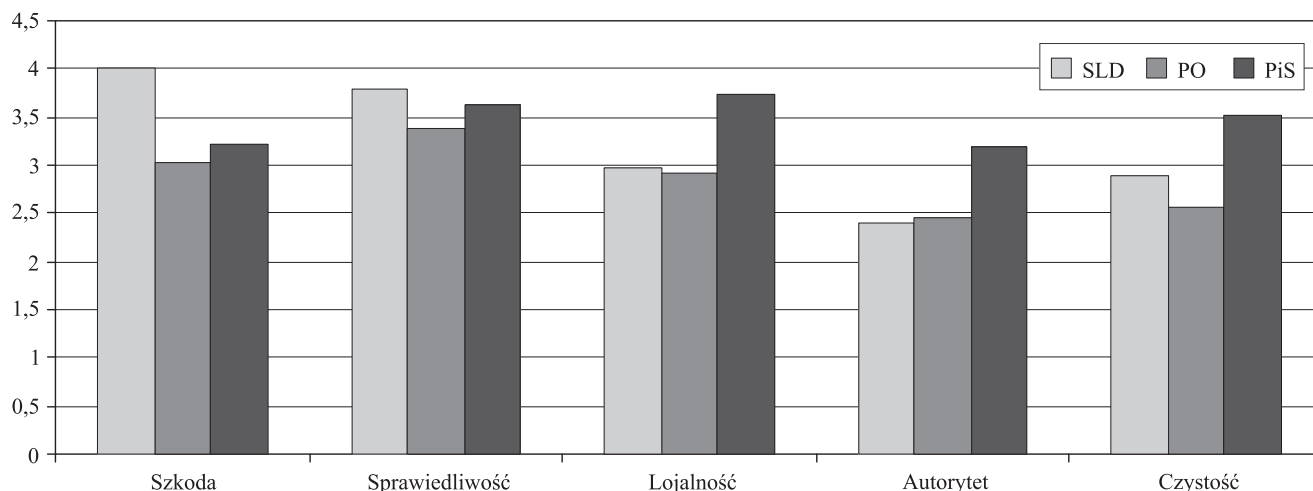
profilu młodzieżówki PiS, a w obszarze lojalności, autorytetu i czystości są podobne do młodzieżówki SLD.

Rysunek 2 pokazuje ważność pięciu obszarów moralności w grupach zróżnicowanych ze względu na deklarowaną orientację polityczną na wymiarze liberalizm–konserwatyzm. Zgodnie z wynikami Haidta i Grahama (2007), obszar szkody jest wyraźnie ważniejszy dla liberałów, a kwestie lojalności, autorytetu i czystości są wyraźnie ważniejsze dla konserwatystów.

Różnice dotyczące lojalności, autorytetu i czystości są istotne statystycznie (odpowiednio dla lojalności: $F(2, 57) = 5,13; p = 0,009; \eta^2 = 0,15$; autorytetu: $F(2, 58) = 7,60; p = 0,001; \eta^2 = 0,21$ i czystości: $F(2, 56) = 9,28; p = 0,001; \eta^2 = 0,25$), natomiast w obszarach szkody i sprawiedliwości różnice nie były istotne. Testy *post hoc* *RiR* Tuckeya,

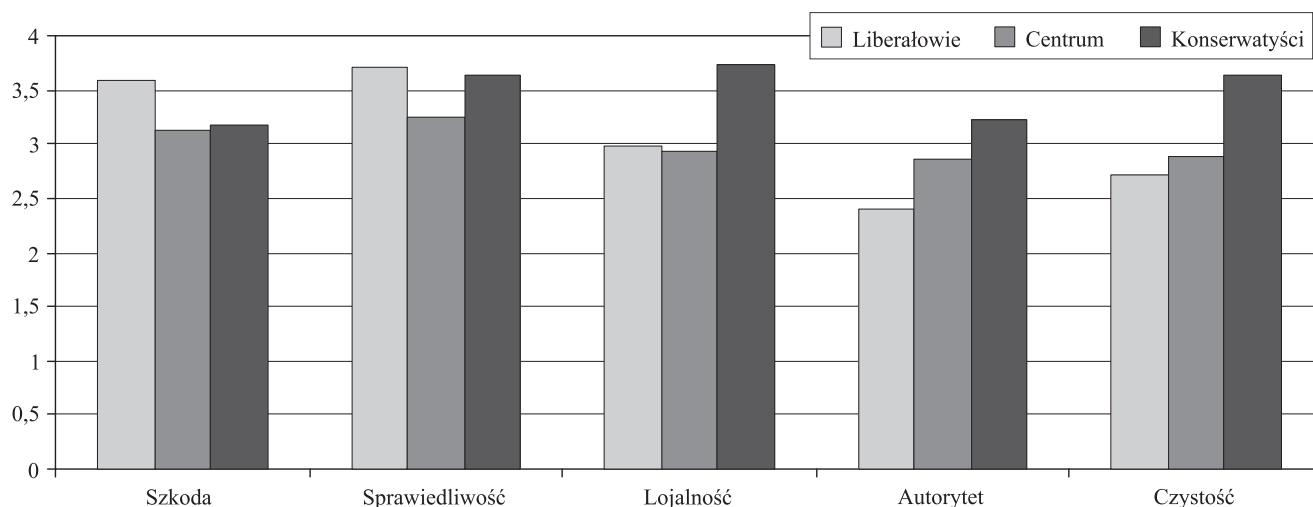
pokazały, że w przypadku lojalności różnice były istotne między identyfikującymi się jako liberałowie a identyfikującymi się jako konserwatyści – $p = 0,007$. Podobnie wyglądały zależności dla sfery autorytetu. Ważność tej sfery była wyraźnie mniejsza w grupie liberałów niż w grupie konserwatystów. Osoby identyfikujące się jako centrum ($N = 8$ dla sfery lojalności i $N = 9$ dla sfery autorytetu) nie różniły się istotnie od liberałów i konserwatystów. W przypadku sfery czystości, dla konserwatystów sfera ta była wyraźnie ważniejsza – *RiR* Tuckeya $p = 0,0003$ – niż dla liberałów czy identyfikujących się jako centrum – *RiR* Tuckeya $p = 0,034$.

Gdy chodzi o pomiar orientacji politycznej kwestionariuszem Urszuli Jakubowskiej, to ważność pięciu obszarów moralności w grupach zróżnicowanych ze względu

Rysunek 1.

Ważność różnych obszarów moralności w grupach członków młodzieżówek partyjnych.

Rysunek 2.

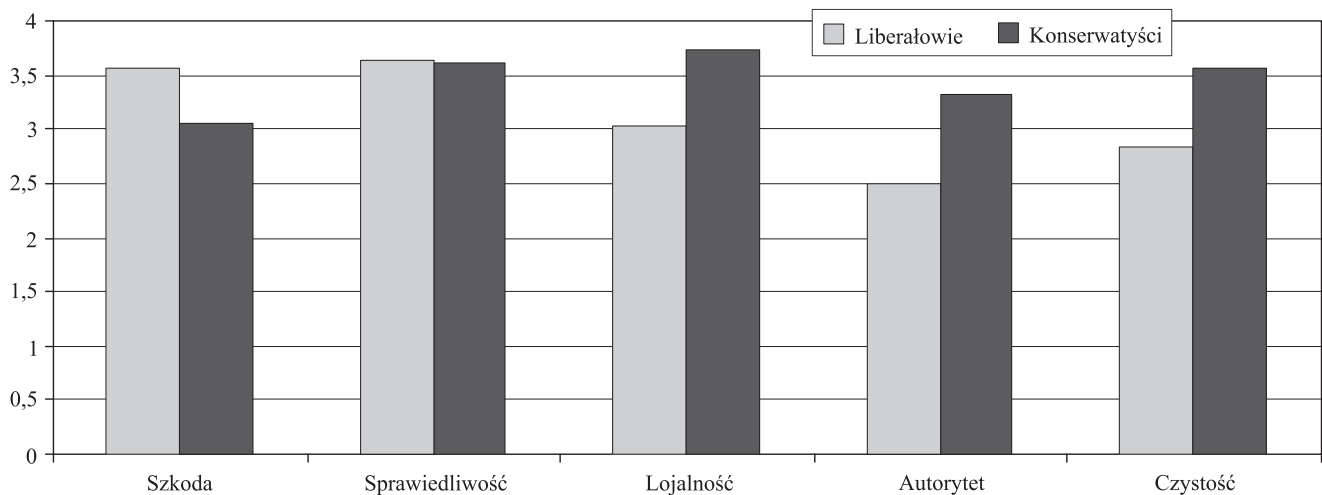
Ważność różnych obszarów moralności w grupach osób o różnej orientacji politycznej.

na orientację polityczną na wymiarze liberalizm–konserwatyzm w sferze obyczajowej pokrywa się z wynikami uzyskanymi dla własnych deklaracji badanych. Różnice między liberałami i konserwatystami są istotne statystycznie², gdy chodzi o lojalność, autorytet i czystość odpowiednio: $t(60) = -3,73$; $p = 0,0004$; $d = 1,14$; oraz $t(61) = -4,09$; $p = 0,0001$; $d = 1,23$; oraz $t(59) = -3,37$; $p = 0,001$; $d = 1,00$. Wyniki konserwatystów są dla tych obszarów wyższe niż wyniki liberałów. Odwrotnie jest dla obszaru szkody, w którym różnica jest bliska istotności statystycznej $t(61) = 1,88$; $p = 0,06$; $d = 0,53$. Natomiast, jak pokazuje Rysunek 4, gdy orientacja polityczna dotyczyła wymiaru ekonomicznego nie ma różnic między liberałami i konserwatystami w ważności sfer lojalności, autorytetu i czystości, ale występują istotne statystycznie

różnice w sferze szkody, $t(58) = 2,94$; $p = 0,005$; $d = 0,77$ i sprawiedliwości $t(56) = 2,05$; $p = 0,06$; $d = 0,56$. Liberałowie ekonomiczni przypisują tym dwóm sferom większą ważność w rozumowaniu moralnym niż konserwatyści ekonomiczni.

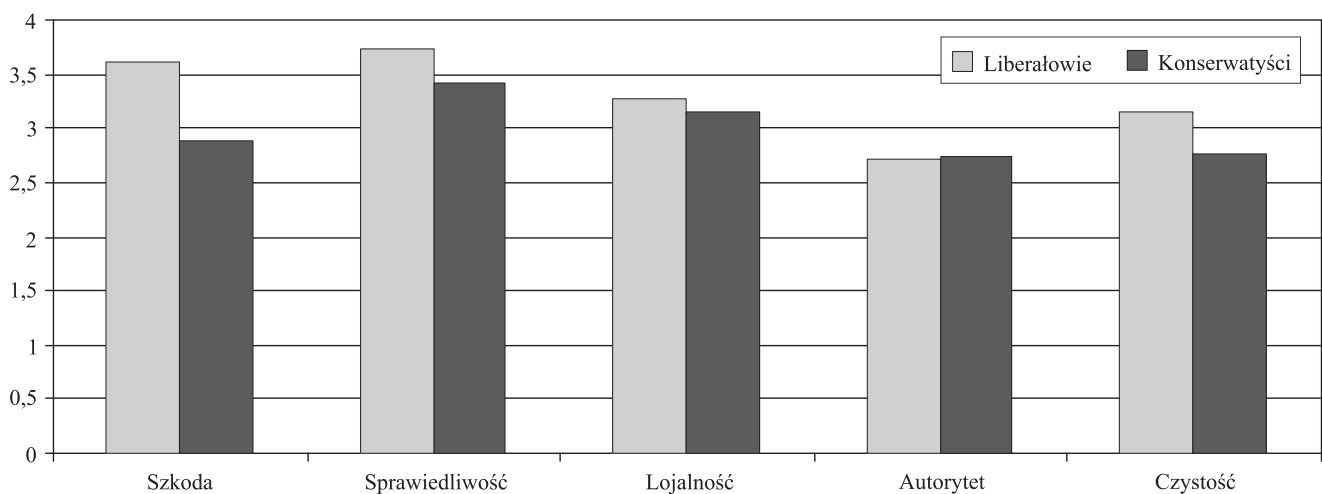
Trafność odtwarzanie przekonań moralnych osób o odmiennej orientacji politycznej

17 członków młodzieżówki PiS deklarujących poglądy konserwatywne i 32 członków młodzieżówki SLD i PO deklarujących poglądy liberalne wypełniło Kwestionariusz Podstaw Moralnych (MFQ) z perspektywy typowego przedstawiciela przeciwnej opcji ideologicznej (tj. osoby konserwatywne oceniały typowego liberała i osoby liberalne oceniały typowego konserwatystę).

Rysunek 3.

Ważność różnych obszarów moralności w grupach osób o różnym poziomie liberalizmu i konserwatyźmu obyczajowego.

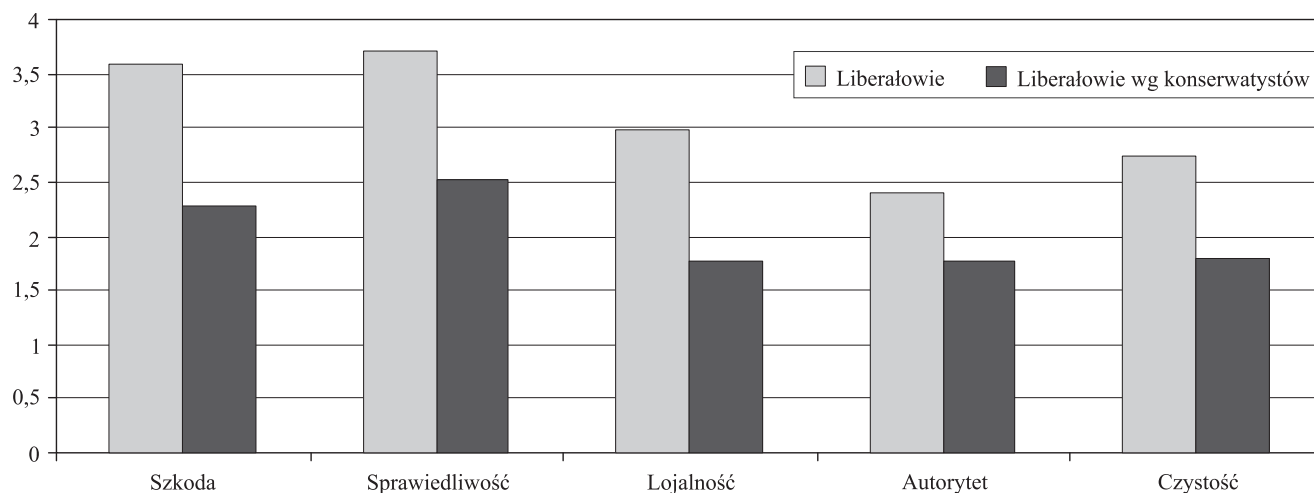

Rysunek 4.

Ważność różnych obszarów moralności w grupach osób o różnym poziomie liberalizmu i konserwatyźmu ekonomicznego.

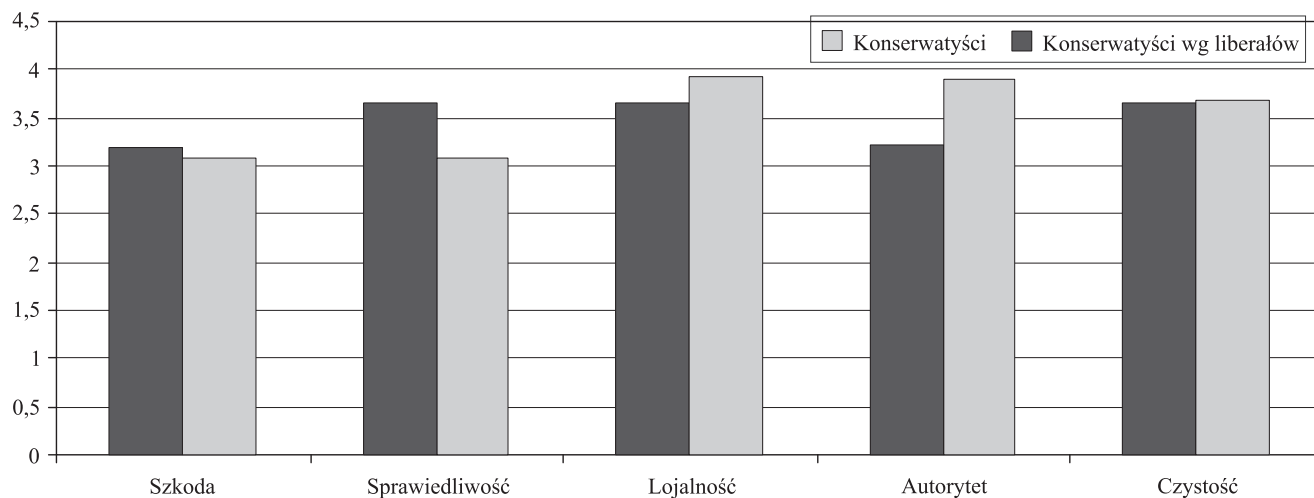
Z tych analiz wyłączono osoby, które deklarowały poglądy centrystyczne oraz 3 członków młodzieżówki PO, którzy określili swoje przekonania jako konserwatywne. Na Rysunkach 5 i 6 przedstawiono rzeczywiste oceny wag różnych wartości moralnych uzyskiwane przez liberałów i konserwatyistów oraz oceny tych wag przypisywane im przez ideologicznych przeciwników. Jak widać, rozbieżności między rzeczywistymi wynikami uzyskiwanymi przez liberałów i konserwatyistów a wartościami przypisywanymi im przez ideologicznych przeciwników są większe w przypadku badanych o konserwatywnych poglądach. Wyniki testu *t*-Studenta dla pojedynczej grupy pokazały, że w przypadku konserwatyistów wszystkie

oceny liberałów były istotnie statystycznie niższe od rzeczywiście uzyskiwanych przez liberałów (odpowiednio dla szkody: $t(14) = -5,36$; $p = 0,0001$; $d = 1,29$; sprawiedliwości: $t(15) = -6,93$; $p = 0,000005$; $d = 1,88$; lojalności: $t(14) = -5,89$; $p = 0,00004$; $d = 1,51$; autorytetu: $t(15) = -2,29$; $p = 0,037$; $d = 0,65$; czystości: $t(16) = -4,21$; $p = 0,001$; $d = 1,13$). W przypadku liberałów odpowiadających jako „typowy konserwatysta” jedynie dwie różnice były istotnie statystycznie: dotyczące sprawiedliwości $t(30) = -3,03$; $p = 0,005$; $d = 0,80$ oraz autorytetu $t(30) = 4,37$; $p = 0,0001$; $d = 0,89$, a jedna była na poziomie trendu – lojalność $t(29) = 1,88$; $p = 0,07$; $d = 0,40$. Liberałowie

Rysunek 5.

Rzeczywista i przewidywana przez konserwatyistów ważność różnych obszarów moralności w rozumowaniu moralnym liberałów.

Rysunek 6.

Rzeczywista i przewidywana przez liberałów ważność różnych obszarów moralności w rozumowaniu moralnym konserwatyistów.

trafnie odtworzyli wagę wartości przypisywanych przez konserwatystów szkodzi i czystości.

Co ciekawe, błędy ocen konserwatystów są jednokierunkowe – konserwatyści generalnie nie doceniają wag różnych obszarów moralnych w rozumowaniu moralnym liberałów, natomiast błędy liberałów polegają na niedocenianiu wartości jednego obszaru i na przecenianiu wartości innego obszaru moralnego w rozumowaniu moralnym konserwatystów.

Dyskusja

Uzyskane wyniki pokazały po pierwsze, że między członkami różnych młodzieżówek partyjnych w Polsce rzeczywiście istnieją różnice w poglądach na wymiarze liberalizm–konserwatyzm. Oznacza to, że nastąpił proces samoidentyfikacji na bazie tego wymiaru, przynajmniej wśród osób zainteresowanych polityką. Interesujące jest przy tym, że własna identyfikacja na tym wymiarze jest bardziej zgodna z poglądami mierzonymi odpowiednim kwestionariuszem (Urszuli Jakubowskiej) na wymiarze obyczajowym niż ekonomicznym. Z tego, że ktoś się deklaruje jako liberał, można wnosić, że jego poglądy są liberalne w sensie obyczajowym, a nie ekonomicznym, i podobnie z tego, że ktoś się deklaruje jako konserwatysta można wnosić, jego poglądy są konserwatywne w sensie obyczajowym, a nie ekonomicznym. Wynik ten dobrze koresponduje ze wspomnianą wcześniej obserwacją Josta (2006), że ludzie dość łatwo określają swoją orientację na wymiarze liberalizmu–konserwatyzmu, ale bez zwracania uwagi na aspekt ekonomiczny tej orientacji.

Najważniejszy wynik omawianego badania dotyczy znacznego podobieństwa odnośnie do tego, co należy do sfery moralności, między politycznymi młodzieżówkami polskimi i amerykańskimi liberałami i konserwatystami. Osoby określające siebie jako liberałowie, w Polsce podobnie jak w Ameryce, koncentrują się na obszarach moralnych zwanych „indywidualizacyjnymi”: ochroną i sprawiedliwym traktowaniem jednostek. Z kolei osoby określające siebie jako konserwatyści, zarówno w Polsce, jak i w Ameryce, za moralnie ważne uznają także kwestie lojalności, autorytetu i czystości, tj. obszary „łączące” – wiążące ludzi w większe grupy i instytucje. Omawiane tu wyniki sugerują, że jest to prawidłowość uniwersalna, pamiętając, że również badanie van Leeuwena i Parka (2009) na studentach holenderskich pokazało, że wartości „indywidualizacyjne” są ważniejsze dla liberałów, „łączące” zaś dla konserwatystów.

Ciekawym wynikiem jest rezultat porównań ważności różnych sfer w rozumowaniu moralnym liberałów i konserwatystów obyczajowych i ekonomicznych. Różnice między liberałami a konserwatystami były silniejsze, gdy

porównywano liberałów i konserwatystów obyczajowych – dotyczyły czterech z pięciu obszarów. Natomiast gdy porównywano liberałów i konserwatystów ekonomicznych różnice dotyczyły wyłącznie dwóch obszarów „indywidualizacyjnych”: szkody i sprawiedliwości. Wszystkie różnice były jednak w przewidywanym kierunku.

Stwierdzono jedną interesującą różnicę między badanymi grupami polskimi i grupami amerykańskimi. Dotyczy ona ważności kwestii związanych ze sprawiedliwością. O ile w grupach amerykańskich sprawiedliwość jest wyżej ceniona przez liberałów niż konserwatystów, o tyle w Polsce jest ona równie wysoko ceniona w obu grupach. Być może ma to związek ze specyficzną sytuacją społeczno-gospodarczą w Polsce. Leventhal (1980), opisując czynniki zwiększające lub zmniejszające ważność zagadnień związanych ze sprawiedliwością, wskazuje między innymi na poczucie zagrożenia, płynące z możliwości naruszania zasad sprawiedliwości, jako na czynnik zwiększający zainteresowanie sprawiedliwością. W Polsce ogólnie obserwuje się niski poziom oceny sprawiedliwości, co pokazują chociażby wyniki badania przeprowadzonego na przełomie 2008 i 2009 roku w ramach projektu „Ułatwianie dostępu do wymiaru sprawiedliwości”³, współfinansowanego przez UE. Z badania przeprowadzonego przez konsorcjum IBC Group & Homo Homini (2009) na reprezentatywnej próbie 1542 osób wynika, że 44% badanych udzieliło negatywnej odpowiedzi na pytanie „Jaka jest Pani/Pana ogólna ocena działania wymiaru sprawiedliwości” (37% oceniło pozytywnie wymiar sprawiedliwości). Aż 70,9% respondentów jest przekonanych o niesprawiedliwym orzecznictwie, 69,3% o nierzetelnym wykonywaniu obowiązków przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, 65% o ich stronniczości, a 63,7% o niskiej efektywności ich działań. Dodatkowo aż 62,3% jest także przekonanych o istniejącej w wymiarze sprawiedliwości korupcji, dotyczącej przede wszystkim prokuratorów, adwokatów, ale i sędziów. Wydaje się więc, że spostrzegany stan wymiaru sprawiedliwości może stać za większą niż oczekiwana wagą kwestii sprawiedliwości u konserwatystów. Kwestia ta wymaga jednak dalszych badań. Dodatkowo pomiar ważności sfery sprawiedliwości rodzi pewne wątpliwości. Autorzy narzędzia sami mają wątpliwości co do rzetelności swojego narzędzia w tej kwestii i skłaniają się do rozbicia sprawiedliwości na dwa obszary: sprawiedliwość/oszukiwanie oraz wolność/opresja⁴.

Wreszcie odmienne od spotykanych do tej pory w literaturze okazały się wyniki dotyczące trafności odtwarzania myślenia moralnego osób od odmiennej orientacji politycznej. Graham, Nosek i Haidt (2009) pokazali, że błędy tego rodzaju ocen były mniejsze u konserwatystów

niż u liberałów. Obecne wyniki pokazały z kolei, że gdy chodzi o wagi przypisywane lojalności, autorytetowi i czystości, to konserwatyści nie doceniali, a liberałowie przeceniali wagi przypisywane tym wartościom moralnym przez typowego oponenta ideologicznego. Być może istotny jest także fakt, że osobami badanymi byli działacze młodzieżowych organizacji partyjnych. Członkostwo w takich organizacjach jest świadomą decyzją, mającą istotne znaczenie dla tożsamości osób decydujących się na taką aktywność. Badani młodzi konserwatyści działają w organizacji powiązanej z partią, która choć ma znaczące miejsce na polskiej scenie politycznej, nie wygrywa w wyborach i w odczuciu, chyba także i zwolenników partii, w najbliższej przyszłości nie ma szans na wygranie wyborów. Być może to stawia członków młodzieżówki PiS w pozycji obronnej. Zaangażowanie w grupie przegranej może stanowić pewne zagrożenie dla dobrej samooceny. Zgodnie z założeniami teorii tożsamości społecznej Tajfela i Turnera (1986), ludzie tworzą swoją tożsamość i poczucie własnej wartości w znacznym stopniu na podstawie przynależności do określonych grup. W sytuacji zagrożenia własnej grupy w celu podtrzymania dobrej samooceny ludzie są skłonni do deprecjonowania zagrażającej, konkurencyjnej grupy. Tendencja ta jest silniejsza u osób o silnej identyfikacji grupowej, a członkowie młodzieżówki partyjnej z pewnością są osobami silnie identyfikującymi się ze swoją grupą. Grupą, której kluczową cechą są konserwatywne poglądy. Warto sprawdzenia byłoby zatem, czy badanie liberałów i konserwatystów niezaangażowanych w młodzieżówkach partyjnych, dla których orientacja polityczna może mieć mniejszy wpływ na poczucie własnej tożsamości i wartości, dałoby wyniki bardziej zbliżone do uzyskanych przez Grahama, Noska i Haidta (2009).

Inną możliwą interpretacją tego wyniku jest różnica w funkcjonowaniu poznawczym liberałów i konserwatystów. W wielu badaniach (Jost i in., 2003; Kimmelmeier, 1997; Kossowska i van Hiel, 2003) pokazano, że konserwatystów cechuje silniejsza potrzeba domknięcia poznawczego, co prowadzi do ich mniejszej złożoności poznawczej. Tłumaczenie to jest o tyle niewystarczające, że prawidłowość ta nie wystąpiła u konserwatystów badanych przez Haidta. Z pewnością wynik ten wymaga dalszych badań.

LITERATURA CYTOWANA

- Boski, P. (1993). O dwóch wymiarach lewica–prawica na scenie politycznej i w wartościach politycznych polskich wyborców. W: J. Reykowski (red.), *Wartości i postawy Polaków a zmiany systemowe* (s. 49–100). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Dawkins, R. (2007). *Samolubny gen* (wyd. 2). Warszawa: Prószyński i S-ka.
- Durkheim, E. (2006). *Samobójstwo: studium z socjologii*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Golec, A. (2001). Konserwatyzm polityczny a potrzeba poznawczego domknięcia w badaniach polskich. *Studia Psychologiczne*, 1, 43–60.
- Graham, J., Haidt, J., Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives use different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 1029–1046.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., Ditto, P. H. (2011). Mapping the moral domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 366–385.
- Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J. (2009). *The moral stereotypes of liberals and conservatives*. Niepublikowany manuskrypt.
- Haidt, J., Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research*, 20, 98–116.
- Haidt, J., Joseph, C. (2004). Intuitive ethics: How innately prepared intuitions generate culturally variable virtues. *Daedalus*, 133 (4), 55–66.
- Haidt, J., Joseph, C. (2007). The moral mind: How 5 sets of innate intuitions guide the development of many culture specific virtues, and perhaps even modules. W: P. Carruthers, S. Laurence, S. Stich (red.), *The innate mind* (t. 3, s. 367–391). New York: Oxford.
- IBC Group & Homo Homini (2009). Sondaż w ramach projektu „Ułatwienie dostępu do wymiaru sprawiedliwości”, <http://www.nawokandzie.ms.gov.pl/wydarzenia/news/53/sondaz-polacy-o-wymiarze-sprawiedliwosci>, dostęp 20.06.2012.
- Jakubowska, U. (2005). *Ekstremizm polityczny, studium psychologiczne*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Jost, J. T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61, 651–670.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339–375.
- Kimmelmeier, M. (1997). Need for closure and political orientation among German university students. *Journal of Social Psychology*, 137, 787–789.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays in moral development: vol. 2. The psychology of moral development*. New York: Harper & Row.
- Kossowska, M., van Hiel, A. (2003). The relationship between need for closure and conservative beliefs in Western and Eastern Europe. *Political Psychology*, 24, 501–518.
- Leventhal, G. S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationship. W: K. Gergen, M. Greenber, R. Willis (red.), *Social exchange: Advances in theory and research* (s. 27–55). New York: Plenum.
- Rau, Z. (2000). *Liberalizm. Zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*. Warszawa: Fundacja Aletheia.
- Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M., Park, L. (1997). The ‘big three’ of morality (autonomy, community and

- divinity), and the 'big three' of explanations of suffering. W: A. Brandt, P. Rozin (red.), *Morality and health* (s. 119–169). New York: Routledge.
- Skarżyńska, K. (2005). *Człowiek a polityka. Zarys psychologii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Tajfel, H., Turner, J. (1986). The social identity theory of inter-group behaviour. W: S. Worchel, L. W. Austin (red.), *Psychology of intergroup relations* (s. 7–24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tönnies, F. (2008). *Wspólnota i stowarzyszenie: rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury* (wyd. 2). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Hiel, A., Kossowska, M. (2007). Contemporary attitudes and their ideological representation in Flanders (Belgium), Poland and the Ukraine. *International Journal of Psychology: Behavioral*, 42, 16–26.
- Van Leeuwen, F., Park, J. H. (2009). Perceptions of social dangers, moral foundations, and political orientation. *Personality and Individual Differences*, 47, 169–173.
- Weber, M. (2002). *Gospodarka i społeczeństwo: zarys socjologii rozumiejącej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

PRZYPISY

1. Kwestionariusz jest dostępny w różnych wersjach językowych na stronie <http://www.yourmorals.org/haidtlab/mft/index.php?t=questionnaires>.
2. W analizach nie uwzględniono osób, których poglądy zaklasyfikowano jako centrum, ze względu na liczebność tej grupy.
3. Strona <http://www.nawokandzie.ms.gov.pl/wydarzenia-i-news/53/sondaz-polacy-o-wymiarze-sprawiedliwosci>, dostęp 20.06.2012.
4. Strona <http://www.yourmorals.org/haidtlab/mft/index.php?t=home>.

Załącznik 1.

Kwestionariusz Podstaw Moralnych (*Moral Foundations Questionnaire*)

Część 1 Kiedy decydujesz, czy coś jest dobre, czy złe, w jakim stopniu bierzesz pod uwagę poniższe czynniki? [0] w ogóle nie biorę tego pod uwagę [1] raczej nie biorę tego pod uwagę [2] biorę to pod uwagę w małym/niewielkim stopniu [3] raczej biorę to pod uwagę [4] zdecydowanie biorę to pod uwagę [5] zwracam na to szczególną uwagę	
Czy ktoś ucierpiał emocjonalnie, czy nie.	Szkoda
Czy czyjeś działania były nieuczciwe, czy nie.	Sprawiedliwość
Czy ktoś troszczył się o kogoś słabego lub bezbronnego, czy nie.	Szkoda
Czy ktoś okazał brak lojalności, czy nie.	Lojalność
Czy ktoś pogwałcił standardy niewinności i przyzwoitości.	Czystość
Czy czyjeś działania były przejawem miłości do ojczyzny, czy nie.	Lojalność
Czy ktoś był traktowany inaczej niż inni, czy nie.	Sprawiedliwość
Czy ktoś był dobry z matematyki, czy nie.	Kontrolne
Czy czyjeś działania wywołały chaos i zamieszanie, czy nie.	Autorytet
Czy ktoś okazał okrucieństwo, czy nie.	Szkoda
Czy ktoś zrobił coś, aby zdradzić własną grupę, czy nie.	Lojalność
Czy komuś odmówiono przynależnych mu praw, czy nie.	Sprawiedliwość
Czy ktoś zrobił coś odrażającego, czy nie.	Czystość
Czy ktoś postępował zgodnie z tradycją swojej społeczności, czy nie.	Autorytet
Czy ktoś okazał brak szacunku dla władzy.	Autorytet
Czy ktoś działał w sposób, który spodobałby się Bogu, czy nie.	Czystość

Część 2. Przeczytaj poniższe zdania i wskaż stopień, w jakim się z nimi zgadzasz. [0] zdecydowanie się nie zgadzam [1] raczej się nie zgadzam [2] nie zgadzam się w nieznacznym stopniu [3] w nieznacznym stopniu się zgadzam [4] raczej się zgadzam [5] zdecydowanie się zgadzam	
Współczucie dla cierpiących jest najistotniejszą cnotą/cechą człowieka.	Szkoda
Zabicie człowieka nigdy nie może być rzeczą słuszną/ uzasadnione.	Szkoda
Czystość moralna jest ważną i cenną zaletą (człowieka).	Czystość
Jedną z najgorszych rzeczy, jakie może zrobić człowiek, jest skrzywdzenie bezbronnego zwierzęcia.	Szkoda
Kobiety i mężczyźni mają do odegrania w społeczeństwie odmienne role.	Autorytet
Szacunek dla władzy jest czymś, czego powinny się uczyć wszystkie dzieci.	Autorytet
Gdybym był żołnierzem i nie zgadzałam się z rozkazem przełożonego, to i tak bym go wykonał, ponieważ taki jest obowiązek żołnierza.	Autorytet
Sprawiedliwość jest najważniejszym wymogiem społecznym.	Sprawiedliwość
Określiłbym pewne działania jako złe, przyjmując za kryterium to, że są one niezgodne z naturą.	Czystość
Należy być lojalnym w stosunku do członków rodziny, nawet gdy zrobili coś złego.	Lojalność
Nie należy robić rzeczy obrzydliwych, nawet jeśli nikt z tego powodu nie ucierpi.	Czystość
Uważam, że z moralnego punktu widzenia to niewłaściwe, że dzieci bogatych rodziców dziedziczą dużo pieniędzy, podczas gdy dzieci biednych rodziców nie dziedziczą nic.	Sprawiedliwość
Ważniejsze jest być członkiem zespołu niż realizować się osobiście.	Lojalność
Lepiej jest czynić dobro niż zło.	Kontrolne
Jestem dumny z historii mego kraju.	Lojalność
Kiedy ustanawia się nowe prawo, zasadą nadrzędną powinno być to, aby wszyscy byli traktowani sprawiedliwie.	Sprawiedliwość

Moral intuitions of young Polish liberals and conservatives

Anna Macko

Kozminski University, Warsaw

Abstract

One of the basic classifications of the political orientation is a division of the political spectrum into liberals and conservatives. According to the research by Haidt and Graham (2007), Graham, Nosek and Haidt (2009) liberals and conservatives differ in regard to the issues (concepts, behaviours, etc.) they consider moral. The moral spectrum of the liberals centers around the issues concerning the protection of individual rights, while for conservatives morality is mainly (but not exclusively) a question of issues that bind people into groups and institutions. However, such results are obtained in the countries with longer experience of democracy. Thus, it would be interesting to see whether the same holds also in Poland. The reported study aimed at answering the following questions: 1. Do members of different youth organizations associated with major political parties in Poland – young Polish liberals and conservatives – actually differ on the liberal-conservative dimension? 2. To what extent does the moral sphere of young people in Poland who describe themselves as liberals or conservatives resemble that of liberals and conservatives from the countries with a long tradition of democracy? 3. To what extent are people with different political orientations able to reconstruct the moral reasoning of their ideological opponents? The results show that there are differences between members of various political youth organizations on the liberal-conservative dimension and significant similarities of liberals' and conservatives' moral spheres in Poland and in the countries with longer democracy experience. The results also show that there are differences between liberals and conservatives in accuracy of reconstructing the moral reasoning of their ideological opponents.

Keywords: morality, political orientations, moral foundations theory

Złożono: 14.11.2011

Złożono poprawiony tekst: 30.08.2012

Zaakceptowano do druku: 30.08.2012